

Discussie

Rigo van Meer

Calvinisme of psychiatrie

Een psychiatrisch commentaar op Verrips' moorddadige interpretatie

Dat het geloof slachtoffers maakt is bepaald geen openbaring. De geschiedenis van de mensheid lijkt wel een aaneenrijging van moordpartijen waarbij het geloof als reden wordt opgegeven. Kruistochten, brandstapels en fanatieke ajatholla's eisen en eisen hun tol. Verrips meent in zijn artikel 'Slachtoffers van het geloof' (1987), dat er nog een aantal op rekening van het Calvinisme bijgeschreven kunnen worden. Hij beschrijft drie gevallen waarbij een gelovige onder invloed van heftige gemoedsberoering en in naam van het geloof tot doodslag komt. Het bijzondere hierbij is dat dit niet in het geniep gebeurt, maar in het bijzijn van andere geloofsgenoten, die de doodslag niet alleen niet verhinderen, maar die als een daad van geloof zien. In alle drie de gevallen lijdt de dader aan een acute psychiatrische stoornis en geen van de daders is dan ook veroordeeld. De voorvallen zijn door Verrips levendig beschreven en bovendien voorzien van een volgens de schrijver 'passende interpretatie'. Op deze interpretatie wil ik, vanuit mijn vakgebied, de psychiatrie, een kritisch commentaar geven. Verder zal ik wat vraagtekens plaatsen bij de door Verrips gebruikte methode van bewijsvoering.

Schizofrenie en psychose

In alle drie de gevallen gaat het om een dader die in een psychose tot zijn daad komt. Gezien de beschrijvingen vormden deze psychoses naar alle waarschijnlijkheid een symptoom van schizofrenie. Ik zal deze aandoening hieronder kort bespreken, waarbij ik vooral de kenmerken en symptomen die voor de dramatische

voorvallen van belang zijn geweest zal benadrukken. Voor wat uitgebreidere en voor de leek toegankelijke informatie verwijs ik naar het oorspronkelijke werk van Kraepelin (1904), mijn eigen boek (Van Meer 1987) en naar Torrey (1983).

Schizofrenie is een ernstige psychiatrische aandoening die gekenmerkt wordt door het optreden van psychotische perioden en een algemene achteruitgang in het psychisch en sociaal functioneren van de patiënt. Over de oorzaken van het ontstaan van schizofrenie tast de wetenschap deels nog in het duister. Er is zeker sprake van een genetische belasting, maar er moeten ook nog andere factoren meespelen. Dat die factoren van culturele aard zijn is uiterst onwaarschijnlijk. Schizofrenie komt over de gehele wereld in ongeveer gelijke frequentie van ongeveer 1% onder de bevolking voor. De ziekte, althans de eerste psychose, begint in de meeste gevallen tussen het twintigste en dertigste levensjaar.

Vóór het uitbreken van de eerste psychose is er een periode, de zogenaamde prodromale fase, waarin zich bij de patiënt allerlei veranderingen voordoen. Hij krijgt vaak problemen met zijn werk, relaties gaan slechter lopen, hij trekt zich soms terug en in een aantal gevallen veranderen zijn interesses. De patiënt gaat zich bijvoorbeeld sterk voor alternatieve geneeswijzen, mystiek, macrobiotiek of godsdienst interesseren.

Een psychose is een toestand van verwarring en ontremming, die in de regel gepaard gaat met hallucinaties en wanen. De meest voorkomende vorm van hallucinaties is het horen van stemmen. Deze stemmen kunnen van alles zeggen. Vaak schelden ze de lijder uit, geven hem opdrachten of zijn juist steunend en zeggen dat hij heel bijzonder is. De stem of stemmen kunnen van vreemden of bekenden zijn en soms als de stem van God of de duivel herkend worden. Wanen kunnen van allerlei aard zijn, maar een veelvoorkomende waan is dat men Jezus is. Het opvallende daarbij is dat dit niet alleen christelijk opgevoede patiënten overkomt. Ook van huis uit ongelovige mensen kunnen in een psychose tot de overtuiging raken of het sterke vermoeden krijgen dat zij de Heiland zijn. Dit gaat meestal gepaard met de waan dat men een centrale plaats in het wereldgebeuren inneemt en dat men een bepaalde taak of opdracht heeft om het noodlot van de wereld af te wenden. Een patiënt van mij beschreef zijn Jezuswaan na afloop van zijn psychose, als veroorzaakt door de overtuiging dat de hele wereld om hem draaide en dat hij de wereld moest redden. Deze overtuiging was zo sterk dat hij daar-

door ging beseffen dat hij dan wel Jezus moest zijn. Hij was nooit gelovig geweest. Helaas zijn niet alle patiënten in hun verwarring zo gelukkig. Vaak denkt men ook de duivel of het kwaad te zijn en al het kwaad in de wereld veroorzaakt te hebben. Het uitbreken van een psychose betekent voor de patiënt vaak dat plotse-ling de hele wereld met al zijn raadselen duidelijk voor hem wordt. Hij ziet scherp wat goed en wat kwaad is en zijn niet aflatende pogingen om anderen hier deelachtig van te maken leiden nogal eens tot aanvaringen met zijn omgeving.

Hoewel de inhouden van de waanvoorstellingen bij een schizo-frene psychose een zeker clichématig karakter hebben, wat ze ook als zodanig herkenbaar maakt, zijn deze inhouden natuurlijk niet vrij van culturele invloeden. Een psychotische calvinist zal in zijn psychose vervuld raken van bijbelteksten, een patiënt in een Islamitisch land zal eerder bezig zijn met de Koran. In de be-schrijvingen van Kraepelin (1904) waant menig patient zich de Duitse keizer, op spotprentjes waant men zich Napoleon.

Een ander typisch kenmerk van een psychotische periode is dat de patiënt in de regel nachtenlang niet of nauwelijks slaapt. Het gehele slaap-waakritme is ernstig gestoord. Ook het eten schiet er meestal bij in. Veel patiënten menen trouwens dat het eten ver-giftigd is, of denken dat zij door vergiftiging in hun uitzonderlijke geestestoestand zijn gekomen.

Hoewel je zeker niet kunt zeggen dat patiënten die aan schizo-frenie lijden in het algemeen gevaarlijk zijn, komt het, zeker bij een acute en heftig verlopende periode, nogal eens tot geweldda-den. Opvallend vaak maken patiënten meubelstukken kapot of gooien die uit het raam. Ook komt het nogal eens voor dat fami-lieleden bedreigd worden. Zeker als die het tot een conflict laten komen kunnen er dan wel eens klappen vallen. De reden van de bedreiging kan zijn dat de patiënt de familieleden ervan verdenkt hem kwaad te beïnvloeden, of dat ze de duivel of het kwaad zijn of in zich hebben.

Toch komt het bij psychotische patiënten slechts zeer zelden tot doodslag of ernstige verwonding van anderen. De reden is onder meer dat er door mensen die bij hun zinnen zijn wordt ingegrepen en dat de patiënt wordt gewezen op het foute van zijn bedreigingen en voornemens. Als het helemaal niet meer gaat zal de patiënt tegen zijn wil in een psychiatrisch ziekenhuis moeten worden opgenomen. De noodzaak daartoe zal de patiënt zelf vaak niet inzien. 'Dit is bepaald niet de manier waarop men de

Zoon des Heeren een ontvangst bereidt!' laat Maarten Biesheuvel (1973) de held van zijn verhaal bij opname in een psychiatrische inrichting uitroepen.

Te makkelijke verklaringen

Het mag duidelijk zijn dat er heel wat aanknopingspunten zijn tussen een bloeiende schizofrene psychose en het christelijk geloof en waarschijnlijk wel in het bijzonder het Calvinisme. Ik ken deze stroming zelf nauwelijks, maar ik verlaat me in deze op de gegevens die Verrips aandraagt. De meest opvallend overeenkomende elementen zijn de komst van de Messias, de ondergang of redding van de wereld en een krachtige geloofservaring waarin alles duidelijk wordt, oftewel God zich openbaart. Wereldse genoegens en gemakken, die door het Calvinisme vaak als zondig worden gezien en daarom afgewezen, vinden in de psychose hun tegenvoeter in de overtuiging dat de hele wereld vervuild en vergiftigd is en in het vernielen en weggooien van eigen bezit. Een saillant detail hierbij is dat psychotische patienten, net als calvinisten, met name vaak het televisietoestel als een duivels instrument ervaren. Maar in de besproken gevallen bestond dit apparaat nog niet.

Waarin Verrips zich nu vergist is, dat hij al deze overeenkomsten ziet als causaal met elkaar verbonden. En wel in één bepaalde richting, het Calvinisme steeds als de oorzaak en de psychoseverschijnselen steeds als het gevolg. Hij slaat aan het verklaren van de inhoud van de wanen en hallucinaties. Hij is bepaald niet kieskeurig in wat hij als verklaring accepteert, om niet te zeggen kritiekloos. Aan het eind van het artikel is dan ook alles, ja echt alles, verklaard en geïnterpreteerd. En wel op grond van het feit dat de patiënten calvinistisch waren.

Nee, nu overdrijf ik. Op pagina 381 wordt ook een aantal verschijnselen verklaard doordat men zich in trance had gewerkt. Hoe dit precies zit wordt in noot 30 nader uitgelegd. Hierin weet een zekere mevrouw Lex te vertellen dat 'het autonome zenuwstelsel onze emoties reguleert' en dat 'onder normale omstandigheden het parasympathische en sympathische zenuwstelsel afwisselend geactiveerd worden, terwijl onder abnormale omstandigheden deze subsystemen tegelijk geactiveerd worden', waarbij dan tegelijkertijd sprake zou zijn van 'zowel een trophotropische als

ergotropische afstemming'. Hierdoor zou men niet helder meer kunnen denken. Ook zou er onder bepaalde omstandigheden nog een 'sensitivering van de rechterhersenhelft plaatsvinden, waar de linkerhelft doorgaans dominanter functioneert'. Ik weet niet waar Lex al deze wijsheid vandaan heeft, maar een dergelijke kolderieke hutspot van fysiologische, neurologische en cognitief psychologische begrippen kreten denk je toch eerder aan te treffen in een tractaatje van Melly Uyldert dan in een wetenschappelijk tijdschrift. De aansporing 'Zie voor deze materie Lex (1979) en Verrips (1983)' heb ik daarom maar niet opgevolgd.

Maar terug naar de verklaringen over de inhoud van de wanen, het 'system in the madness'. Zoals al gezegd, ik vind ze meestal te makkelijk en kritiekloos. Om dit toe te lichten enkele voorbeelden. De wanen over de naderende ondergang van de wereld, in de psychiatrie bekend onder de naam 'Weltuntergangswahn', komen volgens Verrips tot stand doordat er in het tijdsgewricht waarin de voorvallen plaatsvonden oorlogsgeweld woedde, dichtbij of veraf (p.380). Als aangetoond kon worden dat in tijdsgewrichten waarin geen oorlogsgeweld woedt, dichtbij of veraf, er geen Weltuntergangswahnen meer zouden voorkomen, zit hier wat in. Maar dat soort tijdsgewrichten zijn er niet geweest en zijn helaas ook niet te verwachten. Op grond van klinische ervaring is het ook uiterst onwaarschijnlijk dat het wat zou uitmaken. De patiënten met dergelijke wanen die ik heb behandeld trokken zich tijdens hun psychose vaak wel allerlei reëel en vaker nog irreëel wereldleed aan, maar oorlogen speelden daarbij zelden een belangrijke rol. Het is in deze gevallen meer zoals de fraaie titel van een boekje over depressie weergeeft: ik zie elk dood vogeltje.

Verrips gaat verder, en verklaart en interpreteert vanuit allerlei details van het Calvinisme de waaninhouden. Het is amusant te zien hoe talloze verschijnselen waarmee ik bijna dagelijks geconfronteerd wordt bij mensen die niets met Calvinisme uitstaande hebben, bij de beschreven gevallen allemaal op dit Calvinisme teruggevoerd worden. Zoals het feit dat de daders zich als afgezant van God zagen, de bekeringservaring en het heftige zondebesef. Soms voelt Verrips wel even nattigheid, als hij bijvoorbeeld over de bekende calvinistische worsteling met seksuele problemen spreekt, en hij toegeeft dat de Katwijkse casus '... ons in dit verband voor moeilijkheden stelt, omdat elke aanwijzing voor een worsteling met seksuele problemen ... ontbreekt' (p.391). De op-

lossing van deze moeilijkheid is even elegant als scherpzinnig. Verrips stelt: 'Niettemin durf ik te vermoeden, dat daarvan ook in dit geval sprake is geweest ...'.

Ook bij zijn wens om de moorden als offers te interpreteren rijst een ernstig probleem. Namelijk '... het probleem, dat slechts één der betrokkenen ... de term offer ... heeft gebruikt' (p.392). Het ging hier trouwens niet eens om een van de daders zelf. De moorden worden overduidelijk beschreven als het opruimen van dwarsliggers of duivels. En duivels lijken mij, al was het maar omdat ze zo slecht smaken, ongeschikte offerandes. Een oplossing voor deze moeilijkheid dunkt de schrijver kennelijk niet zo belangrijk: er wordt verder niet op ingegaan, maar hij wijst op de oppervlakkige overeenkomsten tussen de definitie van een offer volgens Hubert en Mauss en de moorddadige gebeurtenissen en hij raadt ons warm aan op deze weg verder te gaan.

Ook als amateur-dieptepsycholoog laat Verrips zich niet onbetuigd. Op pagina 393 weet hij: '... eerst brachten ze hun eigen vermeende slechtheid en die welke in de wereld heerst via projectie over op een slachtoffer, een zondebok, en raakten daarvan vervolgens bevrijd door dat te vernietigen'. Dat klinkt natuurlijk lang niet gek, eerlijk gezegd klinkt dat prachtig. Maar of het werkelijk zo gaat, of in het bijzonder bij de beschreven gevallen een dergelijke dieptepsychologische mechanica heeft plaatsgevonden en op welke manier een dergelijke veronderstelling bevestigd of weerlegd kan worden, daar gaat de schrijver niet op in.

Nu is mijn kritiek misschien wat zeurderig. Het is toch een heel leuk verhaal, het laat zich goed lezen en bovendien krijgen die calvinisten er weer eens goed van langs. Verder moet ik, misschien tot teleurstelling van de lezers, melden dat de psychiatrie ook geen verklaring heeft voor het feit dat juist dit soort waaninhouden zich tijdens een psychose vaak voordoen. Wat betreft mijn persoonlijke fantasieën over dit onderwerp hebben sommige godsdienstige ideeën overigens meer te danken aan psychotische verschijnselen dan omgekeerd.

Verder moet ik nog iets ter verontschuldiging van Verrips, of nog meer ter beschuldiging van de psychiatrie, aanvoeren. Je mag van een antropoloog die zich met psychiatrie bemoeit verwachten dat hij op zijn minst enkele inleidende boekjes over dat onderwerp leest, maar eerlijk gezegd zijn de eenvoudige gegevens die ik in het begin van dit stukje over schizofrenie en psychose vermeld heb maar moeilijk in de psychiatrische literatuur te vinden,

hoe alleedaags ze ook in de klinische psychiatrische praktijk mogen zijn. Er zijn kasten vol beschouwingen en theorieën over psychiatrie geschreven, variërend van diep tot zeer diep, de meeste aanzienlijk minder aardig en leesbaar dan het artikel van Verrips, maar aan een wat concrete en duidelijke beschrijving van ernstig gestoord gedrag is moeilijk te komen. De in schizofrenie geïnteresseerde lezer mag ik hiervoor naar mijn korte literatuurlijst verwijzen.

Mijn kritiek is mogelijk ook een botsing tussen verschillende opvattingen over wetenschap. Ik bedien mij van de manier van redeneren die in de geneeskunde gebruikelijk is. Je zou dat een empirische en positivistische opvatting kunnen noemen. Het resultaat van die werkwijze is, dat van veel dingen gezegd moet worden dat we niet weten hoe het zit en we er geen snars van begrijpen. In de culturele antropologie, waarvan Verrips een beoefenaar is, bedient men zich naar ik bij geruchte heb vernomen vaak van meer geavanceerde verklaringsparadigmata, waar de geneeskunde nog niet aan toe is, en waardoor men veel meer kan begrijpen. Het verhaal van Verrips lijkt mij daar een voorbeeld van en kan in het licht van deze paradigmata misschien wel degelijk als wetenschappelijk, misschien wel als heuristisch wetenschappelijk gezien worden. Maar dat onttrekt zich door mijn geringe kennis van de sociale wetenschappen aan mijn waarneming.

De omstanders

Toch is er volgens mij wel een relatie tussen het geloof en de gepleegde wandaden te leggen. De sleutel ligt echter niet bij de daders. Die waren ernstig gestoord en hun daden zijn, los van de cultuur waarin zij leefden of hun geloof, op rekening van hun stoornis te schrijven. Van collega's die in ontwikkelingslanden hebben gewerkt heb ik gehoord, dat op veel plaatsen de meest voorkomende reden om met een psychotisch familielid naar een psychiatrische inrichting te gaan is, dat de gestoorde gewelddadig wordt. Illustratief vind ik ook het antwoord dat het hoofd van de psychiatrische universiteitskliniek in Bandung gaf op mijn vraag wat de criteria voor een klinische opname waren. Eerst begreep hij mijn vraag niet. 'Hoe komen de patiënten hier?', vroeg ik. 'O gewoon, de familie bindt ze vast en brengt ze'.

Het verband tussen de moorden en het geloof ligt naar mijn mening dus niet bij de daders, maar bij de omstanders. Deze omstanders waren in het Calvinisme doorkneed, in twee van de drie gevallen in fanatieke uitlopers van dit geloof. Het psychotische gedrag werd door hen daardoor niet als gestoord geïnterpreteerd, maar paste in het kader van hun geloof. Het maakte zelfs grote indruk. De onderwerpen die de patiënten bespraken stonden hun zeer na.

Hierbij speelt de isolatie waarin de voorvallen zich voltrokken, dat ben ik met Verrips eens, een belangrijke rol. Op de twee boerderijen ging het al om bijzondere groepjes, die het geloof overdreven serieus namen. Dat het voor een deel ook nog om familieleden ging, zodat een erfelijke belasting mogelijk meespeelde, versterkt dit nog. Tolsma (1945), die het geval in de Weverswijk heeft onderzocht, beschrijft dat een aantal gezinsleden al langere tijd psychotische verschijnselen hadden en zegt dat vele familieleden zowel '... aan vaders- als moederszijde zonderlingen waren' (p.196).

Binnen deze geïsoleerde groepjes werden de eerste psychotische gedragingen niet gelijk afgewezen. Er werd in meegegaan, wat een opjuinend effect gehad moet hebben. De vraag is hierbij interessant in hoeverre een aantal groepsleden psychotisch gedrag is gaan vertonen, zodat van een, op zijn minst gedeeltelijk, geïnduceerde psychose sprake is geweest. Gezien het onderzoek van Tolsma van de moord in de Weverswijk en de gegevens die op het psychiatrisch ziekenhuis Endegeest nog te vinden zijn betreffende enkele bemanningsleden van de Katwijkse kotter, is daarvan zeker in het laatste geval sprake geweest.

Maar zelfs in deze kleine groepjes ging niet iedereen mee. De slachtoffers, naar ik aanneem toch ook volgelingen van Calvijn, waren degenen die zich tegen de collectieve waanzin verzetten of er om moesten lachen. Ze bekochten dit met de dood. Ook waren er anderen die het niet met de gang van zaken eens waren, maar die zich niet tegen de groepsdruk dorsten te verzetten.

Het ging bij deze moorden dus niet om een door het geloof, in casu het Calvinisme, en de geloofsgemeenschap gesanctioneerd doden, zoals bijvoorbeeld tijdens de inquisitie gebeurde. Integendeel, de daders en mededaders dwaalden al voor hun daad van het gewone calvinistische pad. Hun daad zelf is binnen het Calvinisme een grote zonde, en hun gedrag werd, buiten hun kleine groepje, als gestoord en zeer on-calvinistisch gezien.

Het Calvinisme geslachtofferd

De titel van het artikel geeft Verrips' conclusie van de noodlottige gebeurtenissen bondig weer: 'Slachtoffers van het geloof'. In de koppen van de NRC (Verrips 1988) waarin een samenvatting verscheen is de zaak ook duidelijk: 'Door Gods hand verpletterd' en 'Moord en doodslag in orthodoxe kringen'. Hij schijnt het niet op het Calvinisme te hebben, en gaat op een gegeven moment zelfs op een beledigende manier schimpen door de naamsverbastering 'kill'vinisme te verzinnen. In de beschrijving van het geval te Appeltern komt voor, dat het slachtoffer, dood op de grond liggend, door de dader nog wordt getrapt en geslagen. In mijn beleving is het slachtoffer bij Verrips het Calvinisme. Ik neem niet aan dat veel lezers van het Sociologisch Tijdschrift ook maar een vinger zullen opheffen om het Calvinisme te verdedigen, maar Verrips blijft doormeppen terwijl de omstanders toekijken en hem misschien wel aanmoedigen. Wel, ook ik ben niet geneigd om maar een vinger op te heffen om het Calvinisme te verdedigen. Maar om deze gemeente met zulke toch wat dunne en te gemakkelijk gevonden argumenten van moordzucht te betichten gaat mij wel wat ver. Niet als literaire uiting van een overvol gemoed dat tot de lippen welt, de Nederlandse literatuur is daar vol van, maar wel als er een wetenschappelijk tintje aan wordt gegeven.

Met dank aan Jannemieke Hanhart en Christoph Hrachovec voor kritisch commentaar.

Literatuur

- Biesheuvel, J.M.A., Paviljoen E. In: *Slechte mensen*. Leiden: De Harmonie, 1973
- Kraepelin, E., *Psychiatrie, siebente Auflage, Band II*. Leipzig: Barth, 1904
- Meer, R. van, *Leven met schizofrenie. Een handleiding voor familie, vrienden en andere betrokkenen*. Amsterdam: Sijthoff, 1987
- Tolsma, F.J., *Inductie, religieuze groepsvorming en godsdienstwaanzin*. Academisch proefschrift, RU Groningen, 1945
- Torrey, E.F.T., *Surviving Schizophrenia*. New York: Harper & Row, 1983
- Verrips, J., 'Slachtoffers van het geloof. Drie gevallen van doodslag

in Calvinistische kring', *Sociologisch Tijdschrift* 14 (1987), pp.357-406
Verrips, J., 'Door Gods hand verpletterd', *NRC-Handelsblad*, 23 januari
1988, zaterdag bijvoegsel

Jojada Verrips

Calvinisme of psychiatrie. Ge(e)n keuze

Soms denk je, dat je origineel bent, dat je met iets nieuws komt, maar dan blijkt Prediker toch weer gelijk te krijgen met zijn uitspraak dat er niets nieuws is onder de zon. Zo stelde ik in mijn artikel over de drie 'reliemoorden' (1), dat die nog niet eerder als een cluster waren behandeld, en meende ik de eerste te zijn die de offertheorie van Hubert & Mauss daarop toepaste. Noch het een noch het ander blijkt correct. In 1960 publiceerde Nagel namelijk een artikel in het *Tijdschrift voor strafrecht*, waarin hij én de drie moordgevallen achter elkaar de revue laat passeren én refereert aan die theorie. Hij wijst de bruikbaarheid van Hubert & Mauss' inzichten echter af. Voorts komt hij met een andere interpretatie dan ik. Zo gaat hij bijvoorbeeld niet in op de cruciale rol, die de calvinistische doctrines en de daarop gebaseerde seksuele moraal in die gevallen speelde. Had ik eerder van het bestaan van Nagels artikel geweten, ik zou het mijne anders hebben gecomponeerd en geschreven. Het was mr. Frits Frenkel, die mij er op attendeerde, waarvoor ik hem hartelijk dank zeg. Behalve diens belangwekkende reactie, waarvan ik de lezers van het A.S.T. niet onkundig kan en mag laten, ontving ik ook een aantal andere reacties, onder andere van gekwetste gelovigen, die mij betichtten van het heulen met Satan. Hun ontboezemingen hebben me evenwel minder verbaasd dan de frontale aanval op mijn artikel van psychiater Van Meer en zijn merkwaardige insinuatie, dat ik het Calvinisme ongeveer net zo gemaltraiteerd heb als Mettinus Scherff het ontzielde lichaam van zijn knecht. Over die insinuatie wil ik het hier niet hebben, wel over die mijns inziens enge en inconsistente aanval.

Ten eerste vind ik het verbazingwekkend, dat Van Meer denkt ons inzicht in de gebeurtenissen te Appelpatern, aan boord van de Katwijker logger en in de Weverwijk te vergroten door te beweren dat de hoofddaders behoorden tot de 1% schizofrenen, die

de wereld volgens hem zouden bevolken. Een dergelijke classificatie brengt ons immers geen stap dichterbij het begrijpen van de inhoud van hun wanen en daden, zoals hij zelf trouwens toegeeft. Bovendien kun je je in gemoede afvragen, waarop zijn kwantificerende uitspraak eigenlijk berust, aangezien de deskundigen het allerminst eens zijn over de kwestie, welke symptomen wel en welke niet onder het etiket schizofrenie gerangschikt dienen te worden (2). Kennelijk niet op de enkele jaren terug ondernomen en inmiddels aangevochten (cf. o.a. Escobar et al. 1986) 'pilot study' van de Wereld Gezondheidsorganisatie, die gericht was op het zoeken naar een algemeen kader om schizofrenie te kunnen diagnosticeren, want daar verwijst Van Meer niet naar.

Een tweede punt van kritiek betreft Van Meers niet mis te verstane afwijzing van culturele factoren in het algemeen en van (calvinistische) geloofsvoorstellingen in het bijzonder als een mogelijke bron van de hallucinaties, wanen en misdrijven, zoals door mij gesuggereerd. 'De sleutel ligt .. niet bij de daders. Die waren ernstig gestoord en hun daden zijn, los van de cultuur waarin zij leefden of hun geloof, op rekening van hun stoornis te schrijven'. In plaats daarvan noemt hij 'genetische belasting'. Het wil er duidelijk niet bij hem in, dat ernstige stoornissen in het denken en handelen van mensen hun oorsprong ook kunnen vinden in de ideeënwereld, waarmee zij zijn opgevoed of op latere leeftijd in aanraking zijn gekomen (3). Cultuur (door mij opgevat als 'an ideational complex') kan in zijn denken niet de ernstige mentale stoornissen genereren, die hij geneigd is onder het etiket schizofrenie te rubriceren. Daar houdt hij in ieder geval een gemankeerde natuur voor verantwoordelijk. De ratio voor deze opstelling is gelegen in zijn ervaringen met niet-gelovige lijdensaan schizofrenie. Dat zij soortgelijke wanen en gedragingen vertonen vormt voor hem het bewijs van zijn gelijk en mijn ongelijk. Het komt me voor, dat Van Meer in dit verband het kind volledig met het badwater wegsmyt, dat wil zeggen de betekenis van culturele factoren voor de opkomst van specifieke ziektebeelden, schizofrenie bijvoorbeeld 'whatever that may be'. En dat terwijl allerlei geleerden, waaronder menig psychiater, de laatste tijd juist bezig zijn op mijns inziens goede gronden af te komen van het enge biomedische model, waarvan Van Meer als volgeling van Kraepelin evident de gevangene is en dat geen andere dan biologische verklaringsgronden lijkt toe te laten. Zij proberen op soortgelijke wijze als ik dat heb gedaan duidelijk te maken, hoe

er in het geval van lichamelijke en/of mentale kwalen veelal sprake is van *een complex* van factoren, waaronder de door Van Meer zo verfoeide culturele factor, in casu geloof. Door zijn rigide opstelling verwerpt hij de mijns inziens zeker voor in Nederland werkzame psychiaters heuristisch belangrijke gedachte, dat het voorkomen van soortgelijke wanen als die van Scherff etcetera onder niet-calvinistische of ongelovige psychoten, wellicht iets te maken zou kunnen hebben met het feit, dat ze in een van het christendom (in casu het Calvinisme) doortrokken samenleving en cultuur zijn opgegroeid. Voor de reductionistisch denkende Van Meer zijn bepaalde 'gekken' kennelijk in de greep van hun gemankeerde natuur en geenszins in die van hun cultuur. Zij kunnen het slachtoffer niet zijn van hun godsdienstige voorstellingen; die produceren ze hoogstens waardoor ze slachtoffers maken. Godsdienst maakt geen 'gekken', maar genetisch belaste psychoten maken (soms) godsdienst. Dat is althans de boodschap, die uit Van Meers artikel te destilleren valt. Ik mag het Calvinisme dan 'getrapt' hebben, Van Meer weet ook van wanten, als het gaat om het in discredit brengen van religie. Maar zo heeft hij dat allemaal natuurlijk niet bedoeld. Terzijde zij opgemerkt, dat het Van Meer kennelijk is ontgaan, dat zijn 'fantasie' over het ontstaan van godsdienstige ideeën als gevolg van psychotische verschijnselen impliceert, dat ze in tegenstelling tot zijn boodschap wel degelijk belangrijk kunnen zijn voor bijvoorbeeld het begaan van gewelddadigheden door psychoten. Het een en ander brengt me op een derde punt van kritiek.

Hoewel Van Meer beweert, dat hij van het Calvinisme geen kaas heeft gegeten, weerhoudt dat hem er toch niet van om mijn stelling (en gedeeltelijk ook die van psychiater Tolsma), dat die stroming waarschijnlijk de bron was van de religieuze pathologica en psychosen in de drie door mij gepresenteerde gevallen, naar de prullebak te verwijzen. Van iemand die beweert een empirische en positivistische instelling te hebben had ik wat anders verwacht, maar neen. In plaats daarvan komt hij met een alternatieve visie op de drie 'relimoorden'. Die houdt in, dat Scherff, Gelling en Verkerk mogelijk door een in elkaar gedraaid gen (o, wonder calvinistisch getinte) visioenen en hallucinaties kregen en door omstanders die geen last hadden van zo'n gen maar wel van 'het gewone calvinistische pad' waren geraakt niet naar een dokter werden gebracht. Door deze deviante gelovigen namen de gebeurtenissen hun gruwelijke loop. Van Meers onderscheid tussen hoofddaders die los van hun geloof of cultuur 'gek' waren

geworden, én omstanders die zo fanatiek geloofden dat ze de ernst van hun 'gekke' niet inzagen, lijkt me een fundamenteel zwakke stee in zijn betoog. In het geval van de laatsten erkent hij immers de importantie van hetgeen hij in het geval van de eersten ontkent, namelijk het desoriënterend naast het oriënterend vermogen van het (calvinistisch) geloof en geeft hij mij wat dat betreft dus eigenlijk gelijk. Maar behalve dat zit er nog een inconsistentie in zijn betoog. Zo acht Van Meer het niet uitgesloten, dat ook de omstanders genetisch in de war waren, waarmee hij de net uitgedeelde sleutel weer keurig breekt. Grepen ze nu niet in, omdat ze verdwaasd waren door hun geloof en zich wat hadden laten opjuinen door een paar schizofrenen met universeel voorkomende waanvoorstellingen of omdat ze fysiek niet in orde waren? En als ze verdwaasd waren door hun geloof, dan mag Van Meer me vertellen, hoe hij denkt, dat dat kon gebeuren en waarom hij dat geloof in hun geval wel een rol laat spelen en in dat van Scherff etcetera niet. Als ze als gevolg van een genetische belasting over hun toeren raakten en daarom hun schizofrene (geest)verwanten niet trachtten te kalmeren, dan verneem ik gaarne van hem, waarom hij hun afwijking van het rechte calvinistische pad van zulk doorslaggevend belang acht en niet zegt, dat zij ook aan - pak weg - schizofrenie leden. Ik kom voorlopig niet veel verder met de door Van Meer uit de losse pols aangeboden diagnose, dat de hoofddaders schizofrenen waren, die los van hun geloof of cultuur mensen ombrachten, en evenmin met zijn bewering, dat ze dat konden doen omdat ze omgeven waren door nota bene door henzelf opgefokte broeders en zusters in het geloof. Dan acht ik mijn eigen duiding van de drie drama's vooralsnog op een bredere en meer gefundeerde basis berusten.

In een 'Editorial' voor het blad *Culture, Medicine and Psychiatry* merkte Arthur Kleinman enkele jaren geleden het volgende op:

'In the midst of a dangerous retrenchment by academic psychiatry to an overly narrow biomedical model that has been found to be inadequate as a guide for primary care medicine, and that has consequently little hope of being adequate for clinical psychiatry, it is of enormous significance that cultural psychiatry highlights the web of cultural meanings that surrounds illness and care and that plays a dynamic, constitutive part in the construction of clinical knowledge' (1980: p.12).

Van Meer lijkt me het prototype van de psychiater, die zich bedient van het 'overly narrow biomedical model', waar Kleinman het over heeft, en die niet in de gaten heeft, hoezeer niet alleen zijn cliëntèle maar ook hij zelf is ingesponnen in een 'web of cultural meanings'. Dat je daardoor kunt doordraven is me eens te meer gebleken.

Noten

- 1 Deze aanduiding, die men tevergeefs in Van Dale zal zoeken, is bedacht door een redacteur van NRC Handelsblad, waarin 23 januari 1988 een verkorte versie van mijn artikel in het S.T. verscheen.
- 2 Hoogst leerzaam en tevens vermakelijk is in dit verband de studie van Kendell et al. (1971). Zij stelden vast, dat Amerikaanse en Britse psychiaters enorm verschilden in hun diagnoses van niet-psychotische patiënten, waarmee ze via een videotape werden geconfronteerd. Van de eersten diagnosticeerde plusminus 75% schizofrenie en van de laatsten slechts plusminus 5%. Zie in dit verband ook Temerlin (1968), die vaststelde hoezeer suggestie een rol speelde bij het stellen van de diagnose schizofrenie.
- 3 In dit verband raad ik Van Meer aan eens kennis te nemen van de achtergronden van een 'moord', die een tweetal in godsdienstig opzicht volstrekt in de war geraakte (vermoedelijk biseksuele) dames in het najaar van 1946 te Den Haag pleegde (cf. Plokker 1948: pp.147-181). Ik koester echter weinig illusies over de lessen, die Van Meer uit dit geval zou trekken. Het zal ook daarin wel om erfelijk belaste psychoten zijn gegaan.

Literatuur

- Escobar, J.I. et al., 'Symptoms of Schizophrenia in Hispanic and Anglo Veterans', *Culture, Medicine, and Psychiatry* 10 (3) (1986), pp.259-277
- Kendell, R.E. et al., 'Diagnostic criteria of American and British psychiatrists', *Archives of General Psychiatry*, 25 (1971), pp.123-130
- Kleinman, A., 'Editorial. Major Conceptual and Research Issues for Cultural (Anthropological) Psychiatry', *Culture, Medicine, and Psychiatry* 4 (1) (1980), pp.3-14
- Nagel, W.H., 'Criminality and Religion', *Tijdschrift voor Strafrecht* Dl. LXIX (afl. 5) (1960), pp.263-291
- Plokker, J.H., 'Moord uit religieuze motieven'. In: Carp, E.A.D.E. et al., *Patho-psychologische bijdragen tot de kennis van het moordprobleem*. Lochem: De Tijdstroom, 1948, pp.147-181
- Temerlin, M.K., 'Suggestion effects in psychiatric diagnosis', *Journal of Nervous and Mental Disease* 147 (1968), pp.349-353